

УДК 339.5:633:334.72
JEL Classification: O 43

DOI: 10.37332/2309-1533.2020.1-2.16

Білянський Ю.О.,
здобувач* кафедри менеджменту,
публічного управління та адміністрування,
Подільський державний аграрно-технічний університет

РЕЗУЛЬТАТИВНІСТЬ ІНСТИТУЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Bilyansky Yu.A.,
candidate for a degree at the department of management,
public management and administration,
State Agrarian and Engineering University in Podilia

EFFICIENCY OF INSTITUTIONAL SECURITY OF INTEGRATION PROCESSES IN FOREIGN ECONOMIC ACTIVITY OF AGRICULTURAL ENTERPRISES OF UKRAINE

Постановка проблеми. Формування економічних відносин аграрних підприємств у процесі здійснення ними зовнішньоекономічної діяльності відбувається в умовах міжнародних інтеграційних процесів. Вони, в свою чергу, визначають інституційне середовище або правила взаємодії суб'єктів цих відносин. В даному випадку важлива формальна його частина, зокрема це рівень забезпечення законодавчо-нормативною базою, повноцінність функціонування механізмів державного втручання та інше. Протягом останніх п'ятнадцяти років інституційне забезпечення зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств в Україні значною мірою формувалося, на наш погляд, під впливом двох визначальних для нашої держави міжнародних угод. Це Угода про вступ України до СОТ, яка була підписана та ратифікована у 2008 р., та Угода про асоціацію з ЄС, яка була підписана у 2014 р. та після трирічного терміну ратифікації повністю набула чинності у 2017 р. В рамках останньої передбачено створення зони вільної торгівлі з 2016 року. Також існує низка інших міжнародних угод про торгівлю, які регулюють відносини із країнами Близького та Далекого Сходу, зокрема Китаєм. Орієнтири для розвитку торговельних відносин аграрних підприємств України, використання наявних можливостей для розвитку експорту визначено Експортною стратегією України, що містить Дорожню карту стратегічного розвитку торгівлі на період 2017–2021 роки. Крім того, формування інституційного забезпечення визначається тим, що однією із ключових цілей програми діяльності Кабінету Міністрів України є створення сприятливих умов функціонування аграрних підприємств та їх доступ на зовнішні ринки за рахунок зменшення бар'єрів для вітчизняної продукції, створення умов для диверсифікації експорту та підтримки експорту з боку держави, а також підвищення знань і навичок, необхідних підприємствам для здійснення міжнародної торгівлі.

В Україні, починаючи із 2008 р., в результаті значних змін у інституційному середовищі експортно-імпоротної діяльності відбулися трансформації у функціонуванні аграрних підприємств, збільшилися їх можливості для здійснення ними міжнародної торговельної діяльності; вплив зовнішнього ринку знайшов своє відображення у змінах у вітчизняних інститутах цін та ціноутворення, конкуренції, підприємництва, державного регулювання підтримки, ринкової та транспортної інфраструктури та інших. У науковій літературі має місце цілий ряд досліджень щодо наслідків, переваг та недоліків підписання Україною зазначених міжнародних угод, імплементації вітчизняного інституційного забезпечення згідно міжнародних правил та вимог. На нашу думку, важливо сформулювати власне бачення щодо характеристики трансформацій, що відбулися в аграрному експорті та імпорті, які проявляються через видоу диверсифікацію, зміни у географічній спрямованості та іншому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств та підвищення конкурентоспроможності їх продукції на світовому агропродовольчому ринку, оцінкою впливу зовнішньоекономічних угод на економіку України глибоко і ґрунтовно займаються наступні вчені: І. Бураковський [1; 2], В. Геєць [3], Н. Карасьова [4], С. Кваша [5], І. Кобута [6], Ю. Лупенко [7], В. Нелеп [8], Т. Осташко [9], А. Педорченко [10], М. Пугачов [11], О. Шпичак [12] та інші.

* Науковий керівник: Жук М.В. – д-р екон. наук, проф.

Дослідження особливостей формування інституційного середовища діяльності аграрних підприємств займають значне місце у працях О. Бородіної [13], Ю. Лопатинського [14], О. Шпикуляка [15]. У працях зазначених вище науковців досить детально розглянуто зміни у зовнішній торгівлі аграрною продукцією України внаслідок обрання європейського вектору розвитку, запропоновано наукові засади розвитку експортоорієнтованої діяльності аграрного сектора в умовах світового економічного простору. Вважаємо, що в умовах постійної мінливості кон'юнктури світового та внутрішнього ринків аграрної продукції потрібно здійснювати дослідження можливостей для аграрних підприємств конкурувати на них та визначати як цьому сприяє відповідне інституційне середовище.

Постановка завдання. Мета статті – вивчення передумов, які сприяли змінам у інституційному забезпеченні зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств, виявлення трендів у зовнішній торгівлі аграрною продукцією та здійснення оцінки результативності таких змін для безпосередніх виробників аграрної продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як свідчать дослідження, в цілому зовнішньоекономічна діяльність підприємств України стосується експортно-імпортних операцій товарами та послугами. Відносно аграрного напрямку, це переважно експорт товарів, вироблених в аграрному секторі, та імпорт у секторах, які займаються виготовленням товарів для забезпечення агропромислового виробництва. Для визначення впливу змін у інституційному забезпеченні в результаті приєднання України до СОТ та підписання Угоди про асоціацію з ЄС на тенденції у зовнішній торгівлі аграрною продукцією, дослідження проводилися переважно в межах двох періодів: 2008–2014 рр. та 2014–2018 рр. Згідно даних табл. 1, бачимо, що торгівля аграрною продукцією займає на сьогодні значну частину у загальних обсягах продажу товарів між державами. Зокрема у структурі експорту у 2018 р. її частка займала понад 35%, імпорту – 8%. Таким чином сальдо зовнішньої торгівлі продукцією аграрних підприємств має позитивне значення, тоді як для більшості галузей воно від'ємне, та складало у 2018 р. 12 млрд дол США. Як свідчать дослідження, переважну частину аграрного експорту складає сільськогосподарська сировина, зокрема зернові та олійні культури та рослинні олії, зокрема соняшникова.

Таблиця 1

Стан та структура зовнішньої торгівлі України в розрізі товарів згідно Міжнародної стандартної торгової класифікації у 2018 році

Назва групи товарів	Експорт, млн дол. США	Імпорт, млн дол. США	Сальдо, млн дол. США	Структура	
				експорту, %	імпорту, %
Усього	47335	57188	-9853	100,0	100,0
Харчові продукти та живі тварини, напої та тютюн	12194	4300	7895	25,8	7,5
Сировина непродовольча, крім палива	7015	1772	5243	14,8	3,1
Мінеральне паливо, мастила та аналогічні матеріали	861	13398	-12537	1,8	23,4
Тваринні і рослинні олії, жири і воски	4411	261	4150	9,3	0,5
Хімічні речовини і аналогічна продукція, не включена в інші категорії	1729	9080	-7352	3,7	15,9
Промислові товари, класифіковані головним чином за видом матеріалу	13544	7750	5794	28,6	13,6
Машинне і транспортне устаткування	5266	16553	-11287	11,1	28,9
Різні готові вироби	2141	3516	-1375	4,5	6,1
Товари і операції, не включені в інші категорії МСТК	174	556	-382	0,4	1,0

Джерело: складено автором за даними [16]

Встановлено, що переважна частина цих видів продукції виробляється сільськогосподарськими підприємствами. Зокрема тут у 2018 р. було зосереджено 85% обсягів валових зборів кукурудзи, 80% пшениці, 58% ячменю, 99% ріпаку, 92% сої та 86% насіння соняшнику. При цьому спостерігається значна концентрація виробництва по таким культурам, як пшениця (40,5% обсягів виробництва зосереджено у 4,3% аграрних підприємств із площею посіву понад 1000 га), кукурудза (52,8% обсягів виробництва – у 5,2% підприємств), соняшник (40,4% обсягів виробництва – у 4,7% підприємствах), соя (36,4% – у 2,5% підприємств) (табл. 2).

Таким чином, однією із базових передумов формування експортного потенціалу аграрної продукції, разом із зростаючим попитом на світовому ринку, є значна концентрація виробництва експортоорієнтованих видів продукції в крупних підприємствах із площею посіву зернових та олійних понад 1000 га, що дозволяє формувати великі за розмірами партії товару (від 2,5 до 8 тис тонн). На відміну від інших галузей, в аграрному секторі при здійсненні зовнішньоекономічної діяльності широко розвинений інститут посередництва. Поставки аграрної продукції на експорт здійснюються переважно експортними трейдерами, найбільші із яких – Кернел, «АДМ Трейдінг Україна», Бунге Україна, Каргілл

Україна, Гленкор Україна, Дрейфус Компані Україна та інші. Одними із крупних виробників сільськогосподарської продукції, які здійснюють торгівлю на зовнішньому ринку, є «Нібулон» та «Миронівський хлібопродукт».

Таблиця 2

Концентрація виробництва основних експортоорієнтованих сільськогосподарських культур в аграрних підприємствах у 2018 році

Продукція	Групи підприємств за площею посіву, га	Обсяг виробництва, тис тонн	Частка у загальному обсязі виробництва, %	Частка підприємств у загальній кількості одиниць, %	Урожайність, ц з 1 га
пшениця	до 1000 га	11621	59,5	95,7	37,4
	понад 1000 га	7875	40,5	4,3	40,1
кукурудза	до 1000 га	14490	47,2	94,8	79,6
	понад 1000 га	16216	52,8	5,2	94,9
ячмінь	до 1000 га	3755	88,7	99,5	31,7
	понад 1000 га	479	11,3	0,5	38,0
соняшник	до 1000 га	7275	59,6	95,3	23,6
	понад 1000 га	4919	40,4	4,7	24,8
ріпак	до 1000 га	2155	79,2	97,2	26,7
	понад 1000 га	566	20,8	2,8	25,9
соя	до 1000 га	2608	63,6	97,5	25,3
	понад 1000 га	1494	36,4	2,5	28,6

Джерело: складено автором за даними [16]

Одним із фундаментальних інститутів, розвиток якого визначає ефективність функціонування інституційного середовища експортоорієнтованої діяльності аграрних підприємств, є інститут конкуренції та рівень конкурентоспроможності товару та підприємства. Оскільки конкуренція як ринковий інститут підвищує ефективність взаємодії всіх інших ринкових інститутів, розглянемо яке місце на світовому ринку зайняла вітчизняна продукція серед найбільших світових експортерів. Згідно даних табл. 3, бачимо, що кожна 9 тонна пшениці (11% світового експорту) та кожна 6 тонна кукурудзи (17% світового експорту), що продана на світовому ринку, є вітчизняною. А також кожна друга тонна соняшникової олії та кожна п'ята тонна ріпаку у загальному обсязі світового експорту теж з України.

Таблиця 3

Основні експортери на світовому ринку окремих видів аграрної продукції та місце України на ньому у 2018 році

Продукція	Країни	Обсяги експорту, млн тонн	Частка у світовому експорті, %
Пшениця	РФ	34,5	18,8
	ЄС	29	15,8
	США	25,8	14,1
	Канада	24,5	13,4
	Україна	20	10,9
Кукурудза	США	47	27,2
	Бразилія	36	20,8
	Аргентина	33,5	19,4
	Україна	30	17,3
Ріпак	Канада	10	66,7
	Україна	2,8	18,7
Соняшникова олія	Україна	6	52,9
	РФ	2,75	24,3
Соеві боби	Бразилія	76	50,2
	США	48,3	26,4
	Аргентина	8,8	4,8
	Україна	1,9	1,0

Джерело: складено автором за даними [17]

Як свідчать дослідження, одним із результативних показників формування інституційного середовища для провадження зовнішньоекономічної діяльності є зміни обсягів прямих іноземних інвестицій в Україну, що, в свою чергу, є також однією із характерних ознак розвитку інституту підприємництва. Згідно методології, яка застосовується Державною службою статистики України, використовуємо інформацію щодо юридичних осіб-резидентів та представництв іноземних суб'єктів господарської діяльності в Україні з урахуванням адміністративної інформації Національного банку України щодо ринкової вартості прямих інвестицій (акцій, майна тощо) підприємств та установ. Нами було проаналізовано динаміку таких інвестицій з огляду зміни, які зумовлені вступом України до СОТ та створення зони вільної торгівлі з країнами ЄС. Згідно даних рис. 1, бачимо, що з часу входження України у СОТ та у період стабільного курсу національної валюти (2008–2014 рр.) спостерігається нарощення обсягів прямих іноземних інвестицій.

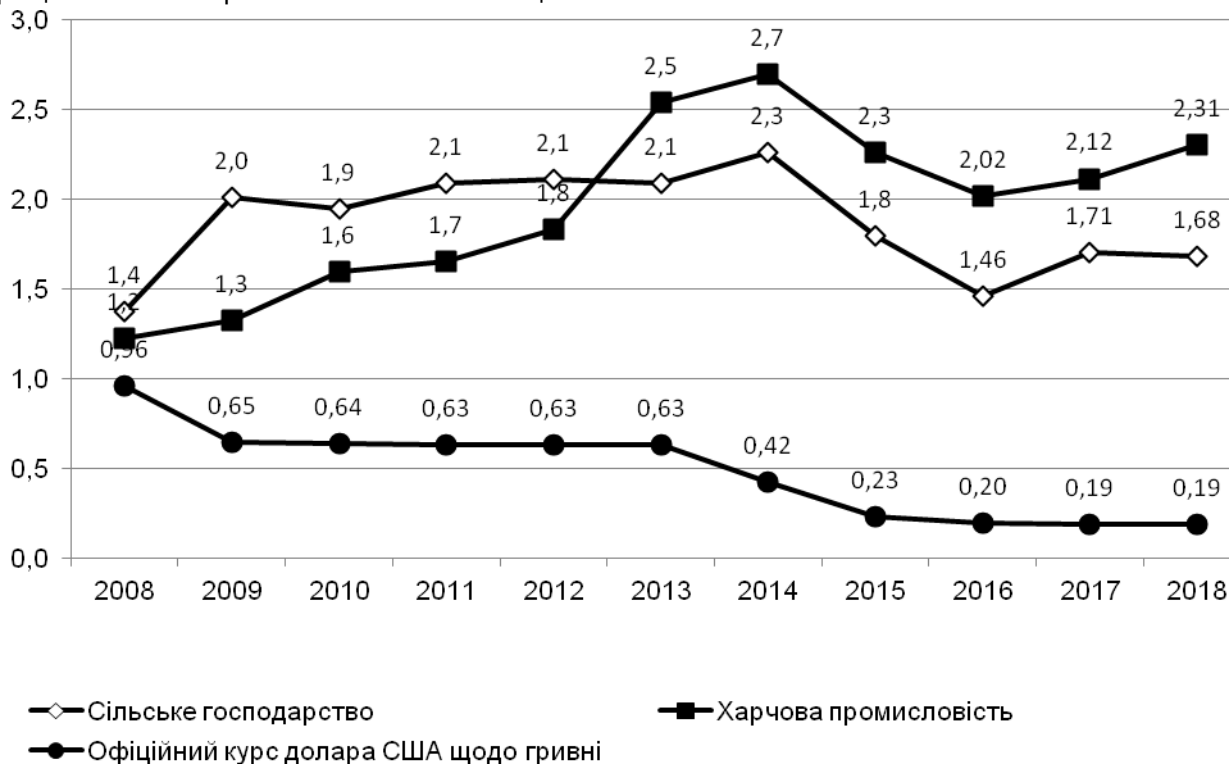

Рис. 1. Динаміка темпів росту прямих іноземних інвестицій в сільське господарство і харчову промисловість України (до базового 2007 року)

Джерело: складено автором за даними [16]

Підписання Угоди про асоціацію з ЄС припадає на період девальвації національної валюти та протягом 2014–2016 рр. відбулося зниження їх надходження у сільське господарство і харчову промисловість. Найбільше падіння припадає на 2016 р., після якого намітилася тенденція до щорічного збільшення їх розміру на 10–20%.

Результати дослідження свідчать, що тенденції зниження розміру прямих інвестицій також мають місце і у випадку походження їх з країн ЄС (табл. 4).

Таблиця 4

Динаміка прямих інвестицій з країн ЄС в Україну з часу підписання Угоди з країнами ЄС

Показники	2014	2015	2016	2017	2018	2018 р. у % до 2014 р.
Прямі інвестиції в економіці України з країн ЄС, млн дол. США	35576	33042	26099	27466	24743	69,5
в тому числі в сільському господарстві	703	503	421	423	481	68,4
в харчовій промисловості	2342	2116	1964	2092	2335	99,7
Частка прямих інвестицій з країн ЄС, %						
в тому числі в сільському господарстві	65	68	84	82	73	7,8
в харчовій промисловості	66	73	86	92	85	19,7

Джерело: складено за даними [16]

Так, їх надходження у сільське господарство знизилося у 2018 р. до 481 млн дол. США, що на 32% менше порівняно із 2014 р. При цьому слід відмітити, що обсяг їх надходження у харчову промисловість практично в п'ять разів більший, що обумовлено рядом об'єктивних причин, які також зумовили швидкі темпи їх відновлення до базового року. При цьому слід відмітити, що за оцінкою експертів лише загальна вартість витрат на модернізацію виробництва продукції тваринництва та овочівництва за стандартами ЄС оцінюється приблизно у 900 млн євро. Незважаючи на загальну тенденцію зниження розміру прямих інвестицій, їх частка з країн ЄС в сільське господарство збільшилася з часу підписання Угоди про асоціацію з ЄС на 7,8 в.п., у харчову промисловість – у 19,7 в.п.

В цілому результативність зміни інституційного середовища експортоорієнтованої діяльності аграрних підприємств пропонується оцінювати низкою показників, представлених в табл. 5.

Таблиця 5

Результативні показники зовнішньоекономічної діяльності в аграрній сфері внаслідок зміни інституційного середовища

Показники	2008	2014	2018	2014 р. у % до 2008 р.	2018 р. до 2014 р., %
Вартість аграрного експорту в розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві, дол. США	3262,3	5392,0	6335,7	165,3	117,5
в тому числі зернові культури	1114,9	2116,9	2464,8	189,9	116,4
насіння олійних рослин	429,3	545,9	665,2	127,2	121,8
жири та олії	585,7	1236,3	1530,7	211,1	123,8
Вартість аграрного імпорту в розрахунку на одну особу, дол. США	139,8	132,3	119,7	94,7	90,5
Прямі іноземні інвестиції в сільське господарство в розрахунку на 1 зайнятого, дол. США	142,6	251,3	197,0	176,2	78,4
Вартість аграрного експорту в розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь, дол. США	596,5	915,6	1023,2	153,5	111,8
Витрати на виробництво зернових в розрахунку на 1 га зібраної площі, дол. США	323,3	513,2	575,6	158,8	112,2
Витрати на виробництво олійних в розрахунку на 1 га зібраної площі, дол. США	336,7	526,7	568,3	156,4	107,9

Джерело: розраховано автором за даними [16]

Протягом перших шести років вступу України до СОТ вартість аграрного експорту в розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві протягом 2008–2014 рр. збільшилася на 65% та у 2014 р. склала 6335 дол. США. Найбільші темпи зростання (більш ніж вдвічі) спостерігаються по категорії товарів жири та олії. Розмір прямих іноземних інвестицій в сільське господарство на 1 зайнятого досягнув 251 дол. США, що більше на 76%. Таким чином, на 1% зростання аграрного експорту припадало 1,2% зростання прямих іноземних інвестицій. У період з моменту підписання Угоди з країнами ЄС (2014–2018 рр.) вартість аграрного експорту в розрахунку на одного зайнятого в сільському господарстві зросла лише на 18% або до 6335 дол. США. Аналогічно в розрізі видів продукції, де найбільші зміни відбулися по продукції жири та олії. Така ситуація зумовлена зниженням курсу національної валюти та кон'юктурою світового ринку продовольства. Також встановлено, що вартість вітчизняного аграрного експорту в розрахунку на 1 га с. г. угідь практично вдвічі вища порівняно із витратами сільськогосподарських товаровиробників. Тобто на 1 дол. США витрат на виробництво зернових та олійних культур в сільськогосподарських підприємствах припадає 1,7–1,8 дол. США вартості аграрного експорту. При цьому в досліджуваних періодах спостерігається синхронність у темпах зростання цих показників.

В результаті здійснення деталізованого аналізу експортних поставок окремих видів аграрної продукції в різні країни світу встановлено зміни у географічній спрямованості експорту внаслідок інституційних змін (табл. 6–7). Встановлено, що із вступом України в СОТ збільшився експорт пшениці в такі країни члени СОТ, як Марокко, Індонезія та Філіппіни. В цілому їх частка у 2018 р. у загальному експорті цього виду продукції сільськогосподарських підприємств досягнула понад третину. У період дії Угоди про асоціацію з країнами ЄС (2014–2018 рр.) обсяги пшениці, що була поставлена в ці країни, збільшилася на 40%, проте їх частка зменшилася до 8,6%. Географія експортних поставок кукурудзи також змінилася при збільшенні загальних обсягів експорту практично в десять раз протягом 2008–2018 рр. Входження України у міжнародні торгові організації зумовила переорієнтацію на країни Близького і Далекого Сходу, зокрема Єгипет (частка у експорті збільшилася до 11–13%), Китай (частка у експорті збільшилася до 9–13%). Після підписання Угоди з країнами ЄС та в результаті виділення додаткових квот на поставку цього виду продукції до країн Європейського союзу їх частка протягом 2014–2018 рр. досягнула понад половину усього експорту. Найбільшими

імпортерами є Італія, Іспанія та Нідерланди. Щодо соняшникової олії, диверсифікація експорту відбулася на користь Індії та Китаю, які в сукупності у 2018 р. займали 57% загальних поставок України на світові ринки.

Таблиця 6

Географічна структура експорту окремих видів продукції рослинництва та продукції її переробки під впливом змін інституційного середовища зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств

Країни	2008		2014		2018	
	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %
Пшениця						
Всього	7511,3	100	10543,8	100	16373,4	100
Іспанія	1902,2	25,3	685,2	5,6	829,9	5,1
Єгипет	1045,6	13,9	2843,1	28,4	1396,3	8,5
Ізраїль	640,3	8,5	387,9	3,5	560,9	3,4
Корея	593,8	7,9	499,2	4,1	925,1	5,6
Марокко	43,0	0,6	491,6	4,9	1385,2	8,5
Індонезія	11,3	0,2	312,2	3,0	2606,4	15,9
Філіппіни	183,7	2,4	278,5	2,3	1754,9	10,7
Країни ЄС	2781,2	37,0	1006,0	9,5	1415,9	8,6
Кукурудза						
Всього	2811,7	100	17556,5	100	21434,4	100
РФ	317,0	11,3	-	-	-	-
Італія	218,9	7,8	1230,1	7,0	1771,0	8,3
Єгипет	176,0	6,3	2192,9	12,5	2434,5	11,4
Іспанія	143,3	5,1	2594,9	14,8	3060,5	14,3
Китай	-	-	1610,5	9,2	2878,9	13,4
Нідерланди	46,1	1,6	1422,7	8,1	3178,1	14,8
Країни ЄС	1259,1	44,8	7500,0	42,7	11415,7	53,3
Соняшникова олія						
Всього	1339,6	100	4342,1	100	5585,3	100
Індія	58,4	4,9	1702,6	41,6	2457,9	47,8
Китай	-	-	397,6	9,7	452,8	8,8
Іспанія	31,8	2,7	208,5	5,1	323,8	6,3
Нідерланди	143,1	12,0	186,9	4,6	319,7	6,2
Італія	84,7	7,1	175,4	4,3	306,5	6,0
Єгипет	100,3	8,4	214,9	5,2	100,2	1,9
Туреччина	181,3	15,2	187,1	4,6	74,1	1,4
Країни ЄС	453,9	33,9	736,7	17,0	1248,5	22,4
Ріпак						
Всього	2387,1	100	2036,7	100	2440,6	100
Німеччина	123,0	5,2	-	-	732,2	30,0
Бельгія	375,6	15,7	369,2	18,1	697,3	28,6
Франція	330,9	13,9	281,9	13,8	319,3	13,1
Нідерланди	658,8	27,6	298,2	14,6	171,8	7,0
Польща	227,1	9,5	123,0	6,0	115,9	4,7
Португалія	33,5	1,4	179,7	8,8	99,3	4,1
Пакистан	98,0	4,1	430,4	21,1	-	-
Країни ЄС	2088,9	87,5	1348,1	66,2	2140,4	87,7

Джерело: складено за даними [16]

Основними споживачами серед країн ЄС також є Іспанія, Нідерланди та Італія. В цілому частка країн ЄС у 2018 р. досягнула 22%. Вітчизняний ріпак традиційно постачається в країни ЄС, частка яких коливається в межах 66–87%, де він використовується для виробництва біопалива. Протягом досліджуваних періодів відбулися зміни в європейських країнах-споживачах, збільшилися закупівлі з боку Німеччини та Бельгії, які в сукупності споживають більше половини вітчизняного ріпаку.

Як свідчать дослідження, із вступом в СОТ та створенням зони вільної торгівлі із країнами ЄС Україна значно наростила експорт продукції птахівництва у країни Близького Сходу та країни ЄС (табл. 7).

Таблиця 7

Географічна структура експорту окремих видів продукції птахівництва під впливом змін інституційного середовища зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств

Країни	2008		2014		2018	
	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %	Обсяг, тис тонн	Частка країни у загальному експорті, %
М'ясо птиці						
Всього	8,4	100	174,7	100	329,0	100
Нідерланди	-	-	12,1	6,9	49,1	14,9
Ірак	-	-	31,7	18,1	36,5	11,1
Саудівська Аравія	-	-	-	-	32,0	9,7
Словаччина	-	-	0	0	31,4	9,5
ОАЕ	-	-	1,3	0,8	4,1	13,6
Німеччина	-	-	1,9	1,1	12,3	3,7
Казахстан	4,9	58,8	19,4	11,1	0,4	0,1
Молдова	0,1	1,2	13,1	7,5	8,3	2,5
В'єтнам	1,2	13,8	7,7	4,4	11,0	3,3
Країни ЄС	0,00	0,03	16,9	9,7	104,9	31,9
Яйця птиці в шкаралупі						
Всього	10,4	100	56,0	100	107,5	100
ОАЕ	0	0	10,2	18,2	40,7	37,9
Ірак	0,6	0,1	30,6	54,6	20,6	19,2
Катар			0,2	0,3	10,7	9,9
Казахстан	7,1	68,9	-	-	-	-
РФ	1,3	12,4	0,6	1,0	0	0
Країни ЄС	0,0	0,01	0,0	0,00	2,8	2,6

Джерело: складено автором за даними [16]

Зокрема, це стосується м'яса птиці, де протягом 2008–2018 рр. зовнішня торгівля збільшилася у 39 разів. Цю продукцію почали завозити Ірак (18% від загального експорту у 2014 р.), ОАЕ (14% – у 2018 р.), Саудівська Аравія (9,7% – у 2018 р.). При відкритті доступу до ринків країн ЄС вітчизняним товаровиробникам цієї продукції вдалося досягнути європейських стандартів та якості, що дозволило конкурувати із європейською продукцією. Про це свідчить нарощення обсягів експорту м'яса птиці в країни ЄС, частка яких у загальному експорті у 2018 р. склала 32%. Зокрема, це Нідерланди, Німеччина та Словаччина. Якщо у 2008 р. основними споживачами яєць птиці були країни СНД, зокрема Казахстан (69% від загального експорту) та РФ (12%) та в цілому вивозили лише 10,4 тис тонн, інтеграція у міжнародні співтовариства дозволила Україні в десять раз збільшити обсяги експорту цієї продукції та розширити географію поставок. Так, основними споживачами на світовому ринку стали ОАЕ, Ірак, Катар.

Результати цінового аналізу в контексті змін географії експортних поставок вітчизняної аграрної продукції дозволили визначити привабливі за ціною кон'юнктуру ринки збуту. Згідно методики Державної служби статистики України, облік експортних операцій відбувається за базисом поставки FOB, переважна більшість експортних товарів, що проходять декларування на вітчизняній митниці, законтрактовані також за цим базисом. Це означає, що у ціну продажу включається вартість їх поставки до борту судна у порту та дає можливість порівнювати середню вартість експорту 1 тонни відповідного виду продукції між країнами із різними логістичними витратами.

Для порівняння напрямів торгівлі зерновими, то найбільш привабливими за ціновими пропозиціями є країни Близького та Далекого Сходу: Єгипет, Марокко – для пшениці; Китай, Іран – для кукурудзи. Фактор поставки зернової продукції різної якості в даному випадку може бути нівельований, оскільки різниця у цінах між продовольчим і фуражним зерном пшениці складає на внутрішньому ринку до 5%, ринок кукурудзи представлений переважно фуражним зерном. При торгівлі ріпаком та соняшником олією найбільш привабливими в ціновому аспекті є країни ЄС (табл. 8).

Таблиця 8

Динаміка цін окремих видів продукції рослинництва та продуктів її переробки в розрізі географічної диверсифікованості експортних поставок

	2008		2014		2018	
	дол. США за 1 тону	До країн ЄС, %	дол. США за 1 тону	До країн ЄС, %	дол. США за 1 тону	До країн ЄС, %
Пшениця						
Іспанія	185,6	97	187,7	95	168,9	97
Єгипет	221,8	116	228,8	116	187,0	107
Ізраїль	227,9	119	207,7	105	174,8	100
Корея	195,4	102	187,8	95	177,7	102
Марокко	201,6	105	230,5	117	187,2	107
Індонезія	220,5	115	220,5	112	186,9	107
Філіппіни	136,9	71	192,0	97	178,4	102
Країни ЄС	192,0	100	197,2	100	174,6	100
Кукурудза						
РФ	287,1	111	-	-	-	-
Італія	260,2	101	195,8	101	161,8	100
Єгипет	127,0	49	179,5	93	161,6	100
Іспанія	229,0	89	185,8	96	160,1	99
Китай	-	-	205,3	106	170,1	106
Нідерланди	162,6	63	209,6	109	162,2	101
Іран	113,0	44	206,9	107	180,5	112
Країни ЄС	258,5	100	193,1	100	161,2	100
Соняшникова олія						
Індія	716,4	59	795,6	96	721,7	98
Китай	-	-	822,4	99	708,0	96
Іспанія	1176,6	98	808,8	98	733,1	99
Нідерланди	1239,5	103	846,5	102	720,2	98
Італія	1197,2	99	810,6	98	726,5	98
Єгипет	1160,6	96	794,9	96	702,7	95
Іран	931,6	77	795,1	96	743,7	101
Туреччина	1223,2	102	767,6	93	728,5	99
Країни ЄС	1204,0	100	826,8	100	738,4	100
Ріпак						
Німеччина	598,4	114	428,1	100	421,8	101
Бельгія	498,5	95	414,1	97	417,9	100
Франція	532,9	102	424,1	99	399,4	96
Нідерланди	531,3	101	432,9	101	422,8	101
Польща	509,9	97	456,4	106	421,7	101
Португалія	421,1	80	441,0	103	419,2	100
Пакистан	541,6	103	427,3	100	363,7	87
Країни ЄС	524,7	100	429,0	100	417,4	100

Джерело: складено за даними [16].

Ціновий аналіз експорту м'яса птиці свідчить, що привабливість ринку країн ЄС зумовлена тим, що туди постачаються найбільш дорогі частини тушки птиці та партнерство із європейськими переробними підприємствами, що вимагає дотримання високих стандартів виробничого процесу (табл. 9). В деяких випадках вартість експорту одиниці продукції, реалізованої в країни ЄС, вдвічі перевищує вартість одиниці продукції, реалізованої у країни СНД або Близького Сходу. Аналогічна ситуація при експорті яєць птиці в шкаралупі, де вартість продажу одиниці продукції в країни ЄС мінімум на 20% перевищує інші країни-партнери. Високий рівень цін продажу в РФ зумовлений поставками з України яєць для інкубації.

Таблиця 9

Динаміка цін окремих видів продукції тваринництва та продуктів її переробки в розрізі географічної диверсифікованості експортних поставок

	2008		2014		2018	
	дол. США за 1 тонну	До країн ЄС, %	дол. США за 1 тонну	До країн ЄС, %	дол. США за 1 тонну	До країн ЄС, %
М'ясо птиці						
Нідерланди	-	-	3233,0	105	2288,9	103
Ірак	-	-	1705,6	56	1087,0	49
Саудівська Аравія	-	-	-	-	1810,9	81
Словаччина	-	-	-	-	1911,9	86
ОАЕ	-	-	-	-	1315,7	59
Німеччина	-	-	2896,2	94	2615,8	118
Казахстан	1857,6	26	1589,2	52	894,2	40
Молдова	2024,4	28	1471,2	48	841,3	38
В'єтнам	354,3	5	417,9	14	1384,8	62
Країни ЄС	7117,6	100	3066,0	100	2222,2	100
Яйця птиці в шкаралупі						
ОАЕ	-	-	1169,6	33	848,2	82
Ірак	1049,0	24	2006,2	57	866,9	84
Катар	-	-	1223,2	35	907,8	88
Туреччина	1251,7	29	1755,7	50	876,5	85
САР	1386,1	32	2056,7	58	-	-
Казахстан	1350,2	32	-	-	-	-
РФ	6096,9	142	5266,6	149	2140,2	206
Країни ЄС	4285,3	100	3527,5	100	1036,9	100

Джерело: складено автором за даними [16]

В результаті створення зони вільної торгівлі з країнами ЄС для більшості вітчизняних товарів експортне мито має нульову ставку за виключенням 36 товарів, до них відноситься насамперед продукція сільського господарства та продовольство, виробництво яких підтримується із державного бюджету країн ЄС. Для них було введено тарифні квоти на експорт сільськогосподарської продукції і продовольства, що передбачено тарифним графіком ЄС, викладеним в Додатку I-A до глави 1 частина 2 до розділу IV: Торговля та питання, пов'язані з торгівлею Угоди про асоціацію з ЄС [16]. В їх межах експорт здійснюється без сплати мита, а понад їх розмір відповідно до зазначених в Угоді експортних мит. Преференційний доступ вітчизняної аграрної продукції на ринки європейських країн безперечно виявився позитивним для українських експортерів. Вони стали нарощувати в країни ЄС експорт таких видів тваринницької продукції, як мед, масло, молоко і продукти його переробки (табл. 10).

Проте за окремими позиціями квоти для вітчизняних виробників є незначними, зокрема пшениця, кукурудза, ячмінь, м'ясо птиці, томатна паста, яблучний та виноградний концентрат – обсяги експорту перевищують встановлені квоти. Як свідчить аналіз обсягів експорту до країн ЄС продукції тваринництва або переробленої сільськогосподарської продукції, більшості вітчизняним товаровиробникам ще складно сьогодні задовольнити технічні, санітарні, фітосанітарні умови для експорту своєї продукції на європейські ринки.

Таблиця 10

Обсяги та вартість експорту окремих видів продукції тваринництва до країн ЄС у 2018 р.

Країни ЄС	Обсяг, тис тонн	Частка країни в загальному експорті, %	Середня вартість експорту, дол. США за 1 тунну
Мед			
В цілому	49,4	100	1985
ЄС	38,3	77,6	2030
Німеччина	12,3	25,0	2042
Польща	8,7	17,7	2038
Масло			
В цілому	30,4	100	4232
ЄС	3,7	12,1	4634
Нідерланди	3,0	10,0	4664
Молоко і вершки згущені			
В цілому	35,5	100	1664
ЄС	0,7	2,1	2323
Польща	0,4	1,1	2834
Нідерланди	0,3	0,8	1500

Джерело: складено автором за даними [16]

Також при взаємному скасуванні торгових обмежень при торгівлі з країнами ЄС відбулося певне послаблення конкурентних позицій вітчизняних виробників м'яса та м'ясних продуктів, молочних продуктів, овочів та фруктів у результаті зростання імпорту з ЄС.

Висновки з проведеного дослідження. Процеси інтеграції України у світове співтовариство зумовили відповідні зміни у інституційному забезпеченні зовнішньої торгівлі України аграрною продукцією. Як свідчать дослідження, найбільш суттєвий вплив на результативність зовнішньоекономічної діяльності аграрних підприємств мали вступ України до СОТ та підписання Угоди про асоціацію з країнами ЄС. Результативні показники зовнішньоекономічної діяльності в аграрній сфері свідчать про нарощення обсягів експорту аграрної продукції, незважаючи на скорочення темпів залучення прямих іноземних інвестицій в сільське господарство, а також про наявність тісного взаємозв'язку між цінами і витратами від виробництва продукції до поставки на зовнішні ринки. Деталізований аналіз змін у географічній диверсифікованості свідчить про розширення доступу до ринків країн Близького та Далекого Сходу, зокрема Китаю. Також надання тарифних квот в результаті створення зони вільної торгівлі із країнами ЄС відкрило преференційний доступ до ринків продукції тваринництва. Вважаємо, це створило орієнтири для підприємств, що виробляють аграрну продукцію щодо дотримання стандартів ЄС із безпеки та гігієни сільськогосподарської продукції, особливо молочної та м'ясної продукції.

Література

1. Бураковський І., Мовчан В., Кравчук К., Кузяків О. Членство України в СОТ: інституційні та економічні наслідки. Київ : Інститут економічних досліджень і політичних консультацій, 2014. URL: http://www.ier.com.ua/files//publications/Books/Ukr_WTO_institutional_ukr.pdf (дата звернення: 03.01.2020).
2. Бураковський І. Галузевий вплив членства України в СОТ. Київ : Інститут стратегічних досліджень та політичних консультацій, 2015. URL: http://www.ier.com.ua/files//publications/Books/WTO_industry.pdf (дата звернення: 03.01.2020).
3. Геєць В. М., Осташко Т. О., Шинкарук Л. В. Оцінка впливу Угоди про асоціацію/ЗВТ між Україною та ЄС на економіку України : наукова доповідь. Київ : ДУ "Ін-т екон. та прогнозів. НАН України", 2014. 102 с.
4. Карасьова Н. А. Інституціональне середовище експорто-орієнтованої діяльності аграрного сектора. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія. Економічні науки.* 2015. № 12. С. 64-68.
5. Кваша К. С. Тарифні квоти та мита на аграрну продукцію при формуванні зони вільної торгівлі між Європейським Союзом та Україною. *Економіка АПК.* 2013. № 11. С. 99-106.
6. Кобута І. В. Другий рік України у СОТ: аналіз результатів та нові завдання для АПК. *Агросвіт.* 2010. № 19. С. 2-7.

7. Лупенко Ю. О. Сучасний стан та перспективи міжнародної інтеграції аграрного сектору України: завдання агроекономічної науки. *Економіка АПК*. 2015. № 6. С. 6-10.
8. Нелеп В. Оцінка експортних можливостей агропродовольчого комплексу України. *Економіка АПК*. 2011. № 5. С. 54-62.
9. Осташко Т. О. Експорт агропродовольчих товарів у ЄС: перспективи і завдання. *Економіка і прогнозування*. 2016. № 1. С. 83-94.
10. Педорченко А. Л. Формування конкурентних переваг товаровиробників-експортерів олійних культур. *Ефективна економіка*. 2015. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3819> (дата звернення: 04.01.2020).
11. Пугачов М. І. Розвиток зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами. *Економіка АПК*. 2019. № 3. С. 6-12.
12. Шпичак О. М., Боднар О. В., Шпичак О. О. Теоретико-методологічні та практичні основи ціноутворення : монографія. Київ : ЦП «Компринт», 2017. 545 с.
13. Бородіна О. М., Киристюк С. В. Інституційні засади змін державної підтримки аграрного сектора України відповідно до вимог СОТ. *Економіка і прогнозування*. 2008. № 3. С. 87-105.
14. Лопатинський Ю. М., Кифяк В. І. Розвиток аграрного сектора національної економіки на інституційних засадах. Чернівці : ЧНУ, 2014. 248 с.
15. Малік М. Й., Шпикуляк О. Г., Мамчур В. А. Інституційна формалізація розвитку сімейних фермерських господарств в Україні. *Економіка АПК*. 2018. № 10. С. 72-86.
16. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 04.01.2020).
17. World Production, Markets, and Trade Reports. Browse Data & Analysis. United States Department of Agriculture. URL: (дата звернення: 04.01.2020).
18. Угода про асоціацію. Урядовий портал. URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociasiyu> (дата звернення: 04.01.2020).

References

1. Burakovskiy, I., Movchan, V., Kravchuk, K., and Kuziakiv, O. (2014), *Chlenstvo Ukrainy v SOT: instytutsiini ta ekonomichni naslidky* [Ukraine's WTO Membership: Institutional and Economic Implications], available at: http://www.ier.com.ua/files//publications/Books/Ukr_WTO_institutional_ukr.pdf (access date: January 03, 2020).
2. Burakovskiy, I. (2015), "Sectoral Impact of Ukraine's WTO Membership", Kyiv: Institute for Economic Research and Policy Consulting, available at: http://www.ier.com.ua/files//publications/Books/WTO_industry.pdf (access date: January 03, 2020).
3. Heiets, V.M., Ostashko, T.O., and Shynkaruk, L.V. (2014), *Otsinka vplyvu Uhody pro asotsiatsiiu/ZVT mizh Ukrainoiu ta YeS na ekonomiku Ukrainy: naukova dopovid* [Assessment of the impact of the Association Agreement / DCFTA between Ukraine and the EU on Ukraine's economy: Scientific Report], DU "In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy", Kyiv, Ukraine, 102 p.
4. Karasova, N.A. (2015), "Institutional environment of export-oriented activities of the agrarian sector", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriya. Ekonomichni nauky*, no.12, pp. 64-68.
5. Kvasha, K.S. (2013), "Tariff quotas and duties on agricultural products when forming a free trade area between the European Union and Ukraine", *Ekonomika APK*, no. 11, pp.99–106.
6. Kobuta, I.V. (2010), "Second year of Ukraine in the WTO: analysis of results and new tasks for agroindustrial complex", *Ahrosvit*, no. 19, pp. 2-7.
7. Lupenko, Yu.O. (2015), "Current status and prospects of international integration of the agrarian sector of Ukraine: tasks of agroeconomic science", *Ekonomika APK*, no. 6, pp. 6-10.
8. Nelep, V. (2011), "Assessment of export opportunities of the agro-food complex of Ukraine", *Ekonomika APK*, no. 5, pp. 54–62.
9. Ostashko, T.O. (2016), "Export of agri-food products to the EU: perspectives and tasks. Economics and forecasting", *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 1, pp. 83-94.
10. Pedorchenko, A.L. (2015), "Formation of competitive advantages of oil-exporting producers", *Efektivna ekonomika*, available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3819> (access date: January 04, 2020).
11. Puhachov, M.I. (2019), "Development of foreign trade in agri-food products", *Ekonomika APK*, no. 3, pp. 6-12.
12. Shpychak, O.M., Bodnar, O.V. and Shpychak, O.O. (2017), *Teoretyko-metodolohichni ta praktychni osnovy tsinoutvorennia* [Theoretical, methodological and practical bases of pricing], Komprint, Kyiv, Ukraine, 545 p.

13. Borodina, O.M. and Kyryziuk, S.V. (2008). "Institutional basis for changes in state support for the agricultural sector of Ukraine in accordance with WTO requirements", *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 3, pp. 87-105.

14. Lopatynskiy, Yu.M. and Kyfiak, V.I. (2014), *Rozvytok ahrarynoho sektora natsionalnoi ekonomiky na instytutsiinykh zasadakh* [Development of the agricultural sector of the national economy on an institutional basis], ChNU, Chernivtsi, Ukraine, 248 p.

15. Malik, M.Y., Shpykuliak, O.H. and Mamchur, V.A. (2018), "Institutional formalization of development of family farms in Ukraine", *Ekonomika APK*, no.10, pp. 72–86.

16. State Statistics Service of Ukraine, available at: <http://ukrstat.gov.ua/> (access date January 04, 2020).

17. United States Department of Agriculture. (2018), World Production, Markets, and Trade Reports. Browse Data & Analysis, available at: <https://www.fas.usda.gov/data/searchTrade%20Reports> (access date January 04, 2020).

18. Government portal (2014), Association Agreement, available at: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/yevropejska-integraciya/ugoda-pro-asociacyu> (access date January 04, 2020).

Стаття надійшла до редакції 06.02.2020 р.